

Iruñeko euskal erromantikoak¹

Alexander Tapia Perurena Iruñeko olerkari izkutuaren mendeurrena da aurten. Nafarroako euskal pizkunde garrantzitsua gogoratzeko une egokia izan daiteke, gutxik baitaki gaurregun zenbateko eragina izan zuen mugimendu hark Euskal Herrian. Aingeru Irigaray da 1899 hartako beste nafar euskaldun ospetsua. Bion goratzarrez nere oroitzapen xumea.

Ehun urte aurreko gertakizunen aipamen soila denbora-pasako bete-garrizat har lezake norbaitek, eguneroko ibilbidearen gurpilean biraka aski lan duelarik bakoitzak. Zaharkiduraren itxura txarrean beltzez jantzitako pertsona bizkar-konkor, edota gela ilunean ahaztutako argazki horiska haustua bezala gerta daiteke noizbait iraganaren aurpegi ihartua.

Nafarroako hiriburuan orain dela ehun urte bizi zen euskal giro enargarriak inongo irudi zatar eta trastu zaharrekin zerikusirik ez duela esan behar da haste-hastetik. Euskara zaharraren denbora berrietako pizkunde gaztea izan zen hura, bizi-nahiaren adorez betea. Bigarren jaiotza. Irudimenaren begiekin ikusita, bere errautsetatik piztutako Fenix hegaldari baten antzera iratzarri zen eta jauzi Nafarroako hiriburuan bere betiko lozorrotik euskararen egunsenti argia, eta euskal erromantikoeren zeru urdinak babestu zuen ernatze itxaropentsua.

Gizon haietaz eta beren inguruan sortutako egoera berriaz mintzatu nahi nuke, eta non hobeki gertakizunen esparru bizia izan zen Iruñean baino. Nafarroako hiriburuaren historian ohore handiko atala da eta euskarari etorkizuneko ateak ireki zizkion txanka edo ate-orpo izkutua. Garrantzi berezia du esker oneko atze-begirada hau Nafarroan hiriburuko Udalak antolatu izateak. Nolabait, euren denboran izan ez zuten ospea aitortzen zaie eta oraingo agintariek aspaldiko hutsune nabarmena bete eta denon zorra ordaintzen dute.

Duela ehun urte jaio zen Iruñean Alexander Tapia Perurena, gure

(1) Tapiaren mendeurrena ospatzeko Iruñeko Udalak antolatutako ihardunaldietan emandako hitzaldia. *Erraldoien Txokoan*, 1990ko ekainaren 7an.

idazle eta pertsona ospetsu guztien zerrendatik kanpo isilune lotsagarriaren linboan egon den olerkaria. Gizon hau bazenik ere ez nekien nik, aspaldi batean bere eskuizkribu mordoska bat aurkitu nuen arte. Zirriborroen pentsaera sakon eta zentzu kritikoak harritu ninduten orduan, abertzaletasun eta euskararen amodio finaren ildotik. Jakintza landuaren emaitza zela ikusita, jakin-minez ekin nion aztarnak biltzeko lanari. Alarguntsa zenarekin eta alabarekin mintzatzea lortu nuen noizbait, eta hortik aurrera jabetu nintzen egilearen nortasunaz eta izkribuen mezuaz. Bertso hunkigarriak idazten zizkiola euskaraz, aitortu zidan bere emazte ohiak, eta badela haren hainbat olerki han-hemenka argitaraturik.

Eskuizkribuetan zegoen *'Kattalin umezurtza'* izeneko antzerki baten testua eta, ezezaguna zenez, berehala argitaratu nuen.²

Iruñea zaharreko Nabarrerian jaio zen 1899ko abuztuaren hamaiakan. Alexander izenpetu ohi zuen izkribuetan. Argizari denda zeukaten gurasoek eta ongi joango zitzaien euren eginkizunean, mende amaierako Iruñea herrikoiki eta zurbilean ohi ez bezalako heziketa irekia eman baitzioten semeari. Aita lesakarra eta ama Goizuetako alaba euskaldun peto-petoak izanik, ez zioten ama-hizkuntza erakutsi etxean; eta alde-rantziz, zortzi urtez eduki zuten mutila atzerrian, hiru urtez Parisen eta beste bost Alemanian, hango hizkuntza biak ikasten.

Pasarte aipagarria da hau Tapiaren bizian eta euskarak bere etxean bizi zuen egoera txarra adierazten du hitz guztiek baino hobeki. Hemeretzigarren mendearen amaieran hiriburuan sortutako euskal giro amesgarriak benetako iraultza suposatu zuen euskararen etorkizunarentzat. Mendez mende baserri giroan hazi eta bizi zen mintzaira gauza arrunta bezala eta estimu gutxikotzat zeukan herri xeheak. Txokokeriaren kutsu hori da, hain zuzen, azken denboretan euskararen galera eragin zuen funts nagusia. Baliabide gabeko tresna bezala ikusten zuen bere mintzaira baserritarrak, eta Tapiak gutun batean bere buruaz dioena, zentzu zabalagoan joera orokortzat har daiteke: *"O, au tamal aundia! Nere gurasoak euzkotar eta euzkeldunak izan arren etzidaten euskera erakutsi. Bai ordia nere aberria maitatzen.."*

Hiriburuko gizon ikasiek emandako bultzadak hiritartu egin zuen baserriarren hizkuntza zahar hura, enborrharen zainak indartuz eta herri xumearen aurrean hostaje murriztuari haize freskoen eragin astingarria ekarriz. Ahotik galtzen dela arraina, zioten gure aurrekoek, eta hiriburuetan euskara galtzeak aurreko denboretan ilunaldi nabarmena ekarri zion

(2) SATRUSTEGI, Jose M., "Alejandro Tapia Perurena, euskal idazlea". Ik. *Kattalin umezurtza, antzerkia*. EGAN 1985, 3-4, 217-260. Or.

herrietako euskarari. Iruñeko jaun handiek —izan ere, jaun ospetsuenen taldea zen hura— euskara haintzat hartu zuten bat-batean eta bultzatzeko ahaleginetan elkargoa sortuta, ama-hizkuntzaren aldeko hai-ze berriak sumatu ziren bazterretan. Baserritarra ez da noski goizetik gauera aldatzen, baina euskal konzientzia ernarazten duen jaun handien eredia hasi zen laster bere lana egiten.

Ama-hizkuntza galdua zutenen larruan sentiberatasun sakonagoa egon daiteke eta Iruñeko multzoak arrakasta izan zuen une hartan. Hiri-ko seme belarrimotz izana mintzo da bere esperientzia gordina gogoan duela: *“Orduan sortu zitzaidan euzkera ikasteko gogo bizi-biziya, dio Tapiak, bañan tamalez, zoritxarrez, ikaskintzak orain lez, asti gutxi uzten zidaten. Ala ere pixkaka pixkaka zerbait egin dut eta orain nere anayakin nere gurasoen elian aritzeko bai naiz. Ez naiz ordea emen geldituko, aurrera narraike erdera bezin ongi edo obekiago albadi ikasi arte”*.

Orain dela ehun urte gaur egungo aldaketeei buruz aurrelari gertatu ziren Iruñeko euskal erromantiko haiek. Antziñako denboretan baserriari loturik egon bazen ere euskara eta hari esker iraun arren, etorkizunean gizarte hiritartua izango zen nagusi eta hori jakinta bezala, euskara bera hiriratu zuten aurretik. Ezin bestekoa gertatu da noski aldaketa hura, ez hiltunen estimua berriro lortzeagatik bakarrik, euskera denbora berriararako egokitzen hasteko ordua zelako baizik. Zientzia eta hezkuntza mota guztietarako gai ez den mintzairak ez dauka inolako zereginik herri aurreratuen munduan, eta desagertuko da. Hitzez ez baino, euren izen ospetsuen itzalarekin eta ekintzen bidez hasi zuten haiek hizkuntza zaharraren gaurkotze lana. Euskal Herriaren historia, lege zaharra edo foruak, beste hizkuntza batzuekiko euskararen konparatze saioak, musika eta poesia landu zituzten maisuki. Madrilgo diputatuen aurrean entzun zen Campionen diskurtsu jorian gure herriaren defentsa maitemindua. Parisen hasi zen Tapia euskarazko olerkiak idazten haize aurrerakoen zurrumurruan, eta alemanetik itzuli zituen berak Uhland eta beste idazle erromantiko batzuen olerkiak, artean baserritarren mintzaira etxekoia izandakora. Era askotara egin daiteke lan euskara eta euskal kulturaren alde, eta zaratak alde batera utzita duintasuna eta bihotza eskaini zizkion hiriko gizon ospetsuenen taldeak gure herriari. Zortzigarren hizkuntza, errusiera, ikasten ari omen zen Tapia jauna zendu zen egunetan, aitortu du ezagutu zuen jendeak. Zenbat kultura gizon zatekeen orduko Iruñea baretsu eta erdi-lokartuan euskal taldekoen ospe eta jakintza mailakorik?

Hemeretzigarren mende amaierako azken urtea dugu aurten ehunurtekarri gogoan. Ezin ahantz daiteke Tapiaren urte berean etorri zela munda gure garaiko euskararen sustatzaile nagusietako Aingeru Irigaray “Apat-Etchebarne” zeritzana. Euskaltzainkide hainbat urtetan izan nuen

sendagile ezagunak, "Larreko" bere aitarengandik jaso zuen hirigizonen euskal pizkundearen lekukoa eta merezimendu askorekin mantendu zuen pizturik euskararen zuzia egoera oso zailetan. Hitz samurrez zirikatzen zuen epelen jarrera, eta ausardiaz salatzen utzikeriaren akatsak. Maiz idazten zuen aldizkarietan eta berak zuzendu zuen Nafarroako egunkari hedatuenean asteroko euskal orria. Antzinako testuen lekukotasun bixiak eman ohi zituen gaur egungo gertakizunen aipamenekin batera, eta mendez mende euskarak Nafarroan emandako atzerakadaren mugak aztertu zituen egundaino baliatzen diren mapak finkatuz. Gaztelera erabili zuen gehienbat euskararen mezua erdaldunen artean erakargarri gerta zedin, eta liburuetan bildu zituen gero idazlan horiek. Lehia guztietako zaldun aitzindaria izan zen euskararen aldeko borrokan.

Nafarroako hirugarren aipamen bat dakarkigu mendeurren berezi honek: Etxarri Aranazko Bitorino Huizi apaizak 1899an argitaratutako euskal gramatika laburra alegia. Ez zen ados herri euskaldunetara apaiz erdaldunak bidaltzearekin eta gora-beherak izan zituen apezpikuarekin. 1860an jaio eta 1938an zendu zen bere sorterrian. Mende bien gailurretik, aurreko euskaltzaleen abiada ezagutu zuen eta gerra garaiko etenarekin batera itzali zen.

Epe mugatu horretako ekintza garrantzitsuek merezi dute begirada orokor bat Iruñeko euskal pizkundearen historia bere sakontasunean neurtzeko.

Mendemuga hura gailurtzat harturik, atzean utzitako isurkiak berekin zuen ereintza gordinaren lehia premiatsua, eta gerora begira gerra aurreko jorraldi neketsu eta inauste mingarria. Pertsonen bakarkako lana ez baino, ekintza elkartu askoren katea dago guk bizi dugun euskararen pizkunde itxaropentsu honen bide luzean. Ez da zilegi negu gogorreko goldelarien lan iluna ahanzte segalarrien uzta biltzeko egun argitan.

Izan ere, hasierako hitzetara itzuliz, orain dela ehun urte euskararen munduan emandako urratsen irudia ez da gela ilunean hausturik galdutako argazki horiskaren aurpegi ihartua. Emaztegai apain arrakastatsua- ren antzera bizirik badirau euskarak —haur eta gazteak dira gaur hiztun gehienak—, noizbait erromantiko ameslari batzuk balaku goxoekin egun-senti berria lozorrotik esnarazi zutelako da.

Ikus dezagun, beraz, iragan egunen eta orduko hainbat jenderen bultzada eredugarria.

XIX. mendeko pizkunda

Hemeretzigarren mendea aipatzea euskararen hegoaldeko pizkun-

dean haren azken laurdenaz mintzatzea da. Ordu arte zokoraturik egondako arbasoen hizkuntzak lehenatasun garbia hartu zuen bat-batean ospe handiko ameslari multzo baten helburu nagusietan. Iruñean sortu zen euskararen aldeko lehen elkarte arautua beheraka zihoan hizkuntzaren udazken gorrian. Juan Iturralde y Suit historialari ospetsuaren etxean bildu ziren 1877ko urriaren 23an hamahiru gizaseme lagun giroan. Xehetasunetan sakondu nahi bada, *intrahistoria* hitz itxurosoaz esan ohi dena, etxeko nagusiaren jaioteguneko urtemuga zela esan behar da. Hogeita hamazazpi betetzen zituen udazken hartan Iturralde jaunak eta bere biziko ospakizunik oparoena gertatu zen bilera hain maite zuen Euskal Herriaren onerako.

Uso pasak ez zuen hego haizearekin bide berririk hartu, Iruñean bildutako Florencio Ansoleaga, Arturo Campion, Estanislao Aranzadi, Hermilio Oloriz eta beste zenbait adiskidek "*Academia Etnográfica de Navarra*" behin-behineko izenez bataiatutako euskal elkarte berriaren asmoa mamitu zuten egunean. Udazken bateko goizargiaren lehen printza udaberri argitsuaren uste gabeko sorrera gertatu zen euskararentzat.

Academia hitzak bazituen festa giroan elkartutako euskaltzale haien artean bere sustraiak. Une hartan han egoterik izan ez zuen Pablo Ilarregi solaskide zendu berriak idatzia zuen zazpi urte lehenago denek gogoan zuten honelako zerbaitez: Beharrezkoa zela euskara zaindu eta babestuko zuten *Academia* sortzea.³

Ilarregi zenak aipatutako *Academia* eta lagun arteko elkargoa bi gauza oso ezbedinak dira. Hauen helburua euskara, euskal kultura eta lege zaharra Nafarroan sustatzea baldin bazen, beste asmoa Euskal Herri osoko elkargo ofizial baten bidez hizkuntzari dagozkion ikerlanetan oinarrituta arauak eman eta batasuna sortzea izango zen, zabalkundeari uko egin gabe noski. Hitzak bazuen, halere, haiengan eraginik eta nolabaiteko nahasketa nabaritzen da Iruñeko batzarkideen azalpenetan. Besteak beste, Pablo Ilarregiren idazlan hura irunshemeen *Euskara* aldizkarian berrargitaratu zen eta ohar batean dio, berek sortua zuten lagunarteko elkarteak bete lezakeela Hizkuntza eta Literatura sailaren barnean *Academiaren* eginkizuna.⁴ Ez da harritzekoa, bestalde, boronda-

(3) ILARREGI, Pablo. 'La lengua vascongada' *El País Vasco-Navarro*, año 1, nº 2, (23 enero 1870)

(4) "A pesar de haberse publicado hace ocho años este estudio, no ha pasado su oportunidad y le insertamos así por su mérito intrínseco, como por rendir homenaje á la buena memoria de su Autor, quien consagró su vida al estudio de la historia de Navarra. La idea que propone de establecer una Academia, realizada se halla en la *Asociación Euskara*, y su Sección de Lengua y Literatura podrá cumplir el programa de trabajos, que para la

te oneko lehen urrats haietan eskuarteko tresnaren eta amets zabalen arteko helburu eta berezko mugak ez garbi ikustea.

Hitzak hitz, ekintzetan oinarritzen zen gizon argi haien amets luze-zabala eta lehen bileran bertan erabaki zehatzak hartu zituzten. Barne antolakizunari buruz, arautegia izango zenaren zirriborroa prestatzeko batzordeño bat izendatu zuten, eta Euskal Herri osora begira dei bat bidali zitzaien Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako euskaltzaleei Iruñekoaren antzera euren euskal elkargoak sortzeko gomita luzatuz. Taldearen eman-kortasun oparoa eta ikuspegi irekia nabaritzen da, denbora berrietako jokabide honen gidaritzza ez baino, partaidetza askatuaren erantzunkizuna bultzatzean. Norkerien protagonismoa ez baino indar guztien bultzada zintzoa behar zuen denon altxor aberats bezain ahula zen euskarak.

Hurrengo batzar batean zehaztu zen taldearen benetako izen propioa. *Nafarroco Euscarazco Elcargoa* deitu zuten geure hizkuntzan, eta *Asociación Euskara de Navarra*, erdaraz.

Gauza bitxia gertatzen da izen ofizial bi hauen grafiarekin. Euskarazko izenburuari bagagozkio, *c* letrarekin idatzirik agertzen da Arautegian *Euscararazco* aipua, eta alderantziz, *k* birmoldatuarekin dator *Euskara* hitza erdarazko testuan. Eskolaurreko zalantza normalak baserri munduko hizkuntza landu gabearen bidean.

Hezkuntza normalduak zuzenduko zituen bideko akatsei denbora emanaz, *Aquila non capit muscas*, urrats haien oinarritzko berrikuntza azpimarratu behar da batez ere. Inoiz ez bezala, hemeretzigarren mendeko Iruñea zaharrean euskarak badu Euskal Herriaren historiako lehen elkargo arautu eta ofizialtasunez agintarien aldetik onartua.

Euskara aldizkaria izan zen gizartearen aurrean elkargoaren aurkezpen txartela eta ezaugarri nagusia. Legezko baimen guztiak lortu ondoren, 1878ko urtarrilean egin zen taldearen aurkezpena eta hurrengo otsailean bertan atera zen hilabetekariaren lehen zenbakia. Ez zen hizkuntza ikertzea bere zuzeneko helburua, bazkideen arteko hartu-emanak mantendu eta euren arteko euskal giroa sustatzea baizik. Dohainik banatzen zen eta, halere, sei urte iraun zuen 1883ko abendua arte. Orduan bizitako euskal amets handi eta muga estu guztien lekuko aparta da eta, batez ere, euskararen elkargoak hasieratik emandako urratsak eta izan zituen trabak aztertzeke aztarnategi ezinbestekoa.

Nafarroako euskaldunentzat esanahi berezia du euskararen pizkun-

formación del Diccionario traza". Rev. *Euskara*, año primero, nº 1, 1878, pág. 17
(Nota)

deko aldizkari goiztar hura hiriburuko jaun ospetsuen ahots leiala izan zelako. Hiritarrak ziren sortzaileak, Mercaderes karrikako Joakin Lordaren moldiztegian inprimatzen zen eta hiri kutsuko mintzaira landua eskaintzen zuen. Kontuan izanik ez zela politika eta finantza gaiez arduratzen, euskal kultura eta hizkuntzaz baizik, geure hiriburua eredugarri agertu zen berriro hegoaldean euskaltzaleen aholkulari eta euskararen babesle zen argitalpenarekin. Arabako Fermin Herran-en *Revista de las Provincias Euskaras* etorri zen bi hilabeteren buruan, eta geroago, 1880an, Donostiako *Euskal-Erria* Jose Manterola zenaren eskutik, beste askoren artean gutxik bezala 1918raino ateratzen jarraitu zuena. Eginkizun dago orduko euskal argitalpen zerrenda luzearen azterketa sakona.

Bere bizi laburrean, bestalde, data eta zenbaki kontua baino zerbait gehiago da hogeit bat urte iraun zuen *Nafarroako Euscarazco Elcargoa*. Izanak du balio izenak baino gehiago. Nekazari aroko hiztegia baliatuz, ereintza izan zen gizon prestu haien eginkizun latza, eta lanbide hori ez da negu gorrian egin ohi den esker txarreko lan ilunaz neurtzen, uda parteko uztaren emaitzaz baizik. Ez luke inork lurra iraultzen denborarik eta kemenik galduko geroko uztaren itxaropenik ez balu. Gizon argiek bazekiten noski eta horren arabera jokatu zuten.

Baina ze ondore izan zuen Iruñeko euskal pizkunde hark?

Arturo Campion hartzen badugu adibidetzat, hasierako zuzia piztu zuten hamahirutako bat izateaz bestalde, bere bizi luzeko ezko lodia urtu arte —gerra denboran hil baitzen— euskal senaren suari pizturik atxiki zion beti, itsutu ondoren ere bideak argituz. Horren aztarnarik bada bidean:

Academia aipatzen da 1778 hasiera hartan, eta 1918ko *Euskaltzaindia* sortu zelarik berrogei urteren buruan, han zegoen berriro Campion lehen kideetako euskaltzain nafarra itzal handiko izen ospetsuarekin.

Iruñeko elkargoaren ikurra Iturralde y Suit jaunak marrastu zuen, oso gogokoa zuelarik Campionek haritz mardularen irudi hura gurutzea gainean zuela. Huskeria badirudi ere, Oñatin sortutako Euskaltzaindian du jarraipena, Nafarroako harmarriak kenduta.

Nafarroco Euscarazco Elcargoa zenak barne berrien bere aldizkaria *Euskara* baldin bazuen, ez al da susmagarria Euskaltzaindiaren lan eta barne berrien bilduma ere *Euskera* deitzea?

Edukiari bagagozkio, irunsheme haien helburua elkargoaren aurkezpeneko euren hitz hauetan laburbiltzen da:

“*Euscarazco Elcargoa*ren asmoac diré, gordetzea, galtzera utzi gabe, ta edatzea aldaitequen gucian euscarazco mintzairoa;

ongi ezagutzea gure aurrecoac itzcunza eder onequin erran eta eguin dituzten gauza guztiac..” —besteak beste.⁵

Bat dator adierazpen hori Euskaltzaindiaren Jagon saileko helburuekin. Izan ere, gertakizun zehatz batzuen zirtada mingarria nozitu zuten abertzaletasunean, beren amodio kutuna ziren foruak eta euskara bikotearen lehen atala murriztearekin. Foruen krisialdia 1839 eta 1876 izan zen, eta lege zaharra lardaskaturik ikusita, euskara salbatzeari ekin zion 1877an buru-belarri Iruñeko euskal taldeak. Hori zen kakoa. Urte bat lehenago foruen aurka gertatutako eraso zegoen elkargoaren sorrerako sustrai sakonean. Campionek gomendio batekin agertzen du Gramatikaren aurkezpenean bere kezka nagusia:

“Euskal-erriko seme on prestuai:

Zuen lege zar beneragarriyak galdu ziñituzten atzo. Zorigaitz aundi bat da galtze au.

Ez itzazu, arren, galdu orain zuen izkuntz paregabea, lotzez beteko zaituzte galtze orrec Jaungoikoaren eta kondairaren aurrean. Iruñan, 1884-garren 12-an. A. Campion”

Hizkuntza, historia eta lege zaharra gaitzat harturik oparoa da erdaraz nahiz euskaraz une hartako euskaltzaleen produkzioa Iruñean. Campion bera da, besteak beste, gehienik idatzi zuenetako bat: *Euskariana* saileko liburukiak, nobelak, politika gaiak eta aldizkarietako hainbat izkribu. Baina lanen bat aipatzekotan “*Lau euskalkien euskal gramatika*” azpimarra daiteke. Ez zen bat-bateko emaitza arina. 1879tik 1882ra aldizkari ezberdinetan atalka emandako zatiak bilduz 1884an argitaratu zuen osorik Tolosako E. Lopez inprentan. Horrela, euskararen laudorio eta hitzeko ekimen guztietatik at, hizkuntzari zuzenean zegokion lan-tresna baliagarria eskaini zien ikasle eta ikerlariei. Iruñeko euskal pizkunde haren ondare baliotsuetan sartzen da, zalantzarik gabe, merezimendu handiko liburu mardul hau.

Ez da erraza XIX. mendearen azken laurdenean Iruñeko euskal erromantikoen taldeak eragindako ekintza guztien aipamen zehatza hitzaldi baten esparru mugatuan sartzea. Ez nuke aipatu gabe utzi nahi, halere, agintean zeuden gizonei dagozkien bi erabaki eredugarri.

(5) Erdarazko testuaren itzulpena da euskaraz emandakoa, baina ez da hitzez hitz azaltzen haren edukia: “*El objeto de la Sociedad es conservar y propagar la lengua, literatura é historia vasco-navarras.*” etc. *Euskara*, 1878, nº1, 3. Orrian. (Euskal itzulpena 5. orrian)

1882. *Iruñeko Udalaren Literatura Lehiaketa.*

Nafarroako hiriburuak izan zituen XVII. mendearen hasieran (1609-1610), euskara barne zela apezpikuak antolatutako Literatura Lehiaketak, eta XVIII. mendean berriro, baina artean hiriburuko Udalak ofizialki babestutakorik ez. Euskal Herrian zehar egiten ari ziren 'Lore jokoak' iritsi ziren Nafarroara ere Elizondon (1879) eta Beran (1880) *Euskal Jaiak* ospatu zirenean, baina beti eragile pribatuen eskutik. Iruñeko Udalaren neurketak (1882-1886) erakunde ofizial baten lehenengoak ziren euskararen historian. Hau berezitasun nagusia. Iturralde bultzatuta, alderdi guztietako politikarien onarpena lortu zuen proposamenak eta euskaltzaileen txalo beroa.⁶

1896. *Diputazioaren adierazpena euskarari buruz.*

Gipuzkoako Diputazioak bidali zion Nafarroako forukideari maisuek euskara jakitearen alde hartua zuen erabaki baten berri. Erantzuten zaio Iruñetik horrelako zerbait egiteko prest leudekeela, euskararen aldeko adierazpen sutsua eginez denbora berean. Inprimatu egin zen testua eta jakingarria da benetan orduko agintarien hizkuntzarenganako irekitasuna XIX. mende amaierako Iruñean.

XX. mendeko jarraipena

Aurtengo mendeurrena dela eta nere hitzaldi hau ez da —hori eskatu zait behintzat— pertsona ospetsu batzuei soil-soilik gogoeta samur eta omenaldi ohoragarria eskaintzeko bakarrik. Hori ere bai noski. Baina inguru berezi batean harrapaturik agertzen da tirabirako euskal giro bideurratzaile hartan gizona, lehen ez bezala, eta katearen eraztun lotua da bera ere aurkako indarren aurrean. Mende biren muga da, bestalde, eta gailur horretan kokatzen da ereintza egin zutenen eta gizaldi berriaren arteko lekukotasunen eskualdatzea abertzaleen esparrutik atera gabe.

(6) 5, "...al orden del patriotismo pertenece otra preciosa iniciativa de Iturralde: logró que la comisión de festejos del Ayuntamiento organizase un certamen literario, si no el primero organizado por nuestra corporación, en todo caso el primero en que un organismo Oficial daba amorosa cabida a la princesa cenicienta, víctima de incohonestable desvío; a la misteriosa, bella y vetustísima lengua baska, reliquia viva y monumento insigne de las edades prehistóricas. (...) A pesar de ser estos números del certamen transposición a otras esferas de los certámenes que solía organizar por entonces la *Asociación Euskara*, sospechosa, cuando no odiosa, a los partidos de la izquierda, ningún representante de éstos en el municipio combatió el programa ni le puso reparos." Arturo CAMPION, *Obras Completas I*, (Mintzoa 1983) pp. 60-61.

Aldaketa guztietan bezala, etena gerta daiteke, haustura alegia, ala labore zainduen hazkuntza iraungarria. 1899. urte horretan agertu ziren Iruñean, adibidez, zaldi eta mando gabeko bidaiarien guriak. Espainiako estatuan lehenak, bestalde. Etena ekarri zuen aurrerapen horrek Elizondo edo Lizarrara jendea garraiatzen zuten mandazaintzat.

Iruñeko euskaltzaleen ibilbidean ez zen etendurarik egon mende bien mugako loturan. Izen berriak gehitu zitzaizkion aurrekoen zerrendari: Apat-Etchebarne, Tapia Perurena, Intza, Agerre, eta Tirapu beste batzuen artean. Adinaz helduagoen gizaldiko Enrike Zubiri "Manezaundi" (1864-1943), Pablo Fermín Irigaray "Larreko" (1869-1949) Blas Alegría (1883-1947) eta Campion bera, baikor agertzen dira gazteekin elkar lanean gerra aurreko Nafarroan. Ez zen beraz pertsonen aldetik inolako hausturarik egon.

Hasierako asmo eta ekintza haiek ere neguko haziaren gau iluna igaro ondoren udaberriko esnatze indartsua izan zuten. Aurreko elkar-goaren antzera, *Euskeraren Adiskideak* izeneko taldea sortu zen 1925ean, "euskera zaindu, bizkortu eta gehitzeko helburuarekin," —esan zidan Damaso Intzak. "Zaila zen ordea lan hori egitea. Nafarroak orduan abertzale edo Jeltzale kerurik ez zezakeen izan. Abertzale eta karlistak elkar ezin ikusiz zebiltzan eta Nafarroa gehiena karlista zen orduan. Halere euskara maite zuen asko zegoen Iruñean bertan eta gure mendialdeko herrietan. Hargatik hasieratik adierazi genuen elkarte honek politika kutsurik ez zuela eduki nahi."

Jenaro Larretxe Iruñeko alkate izan berriaren etxean bildu zituen aita Intzak, Leandro Olibier Seminarioan euskara irakasten zuena, Miguel Intxaurren euskal gramatikaren egilea eta Bernardino Tirapu sendagi-lea. Multzo honetatik atera zen elkarte berria. Bazkideak lortzen saiatu ziren gero. "*Xentimo bat bakarrik egunean euskera pizten laguntzeko*", izan zen arduradunen mezua, eta euskal festa politikak antolatzen hasi ziren berehala. Bertsolari, pilota eta musikaz bestalde, euskara ikasi zuten haurrei sariak banatzen zizkieten Nafarroako Aurrezki Kutxan haur bakoitzaren izenean irekitako kontu baten bidez. Hiriburutik herrietara zabaldu zen horrela euskaltzaleatasunaren oihartzun berri eta irudi alaia.

Herri poesia lehiaketa antolatu zuten 1933an Blas Fagoagaren bilduma saritu zuena.

Ausartagoa izan zen 1930ean Iruñeko haurrentzat eskola euskaldu-

(7) "...se ha organizado un concurso de poesías populares, que ha constituido un completo éxito, puesto que entre los concursantes hay un trabajo premiado, de don Blas Fagoaga, meritísimo, que recoge cantidad de bellas poesías populares, muchas inéditas. Este trabajo merece indudablemente el honor de ser publicado y fue premiado con 200 pesetas." Memoria de la Sociedad *Euskeraren Adiskideak*. Imprenta Acción Social, Pamplona 1933.

na irekitzea. Ameslari goiztarren epez aurreko hizkuntza dirudi 1933ko Oroit-idazkiak jasotzen duen egoera:

“Escuelas vascas. Otra de las actuaciones brillantes de la Sociedad son las escuelas vascas de Iruña, instaladas en higiénicos locales de la calle Olite, 1-2º (Edificio de los PP. Escolapios); ha entrado en el tercer año de vida, y no hace más que aumentar la matrícula; actualmente son tres clases con tres profesoras tituladas. El plan pedagógico es bilingüe (método Decroly), enseñándose además del plan de materias corrientes y doctrina cristiana, la lengua, geografía e historia de los vascos; de la envergadura de esta obra dará idea su Presupuesto, que pasa de 15.000 pesetas anuales; para nivelarlo se precisa de urgente ayuda de todos los que desean vivamente que los futuros pamploneses se instruyan y encariñen con las características de nuestro pueblo, supliendo la falta que nosotros hemos sentido.” (Memoria de la Sociedad *Euskeraren Adiskideak*. Imprenta Social. Pamplona 1933)

Euskararen alde aurpegia eman zuten gizon hauen atzetik bazegoen beti agintariren bat gaztainak sutik ateratzen zizkiena, eta hori da, hain zuzen, Damaso Intzak behin esan zidana:

— “Aldundian giñeuzkan, zorionez, Irujotar Manuel eta Ignazio Baleztena ospetsu eta euskaltzaleak. Hoiengandik iritsi nuen gure herrietako eskoletan euskara irakurri eta idatzi egiten erakusteko baimena.”

Kontuan edukitzekoa da Iruñeko Seminarioan gertatua. Apaizgai guztiei euskara erakusteko eskolak antolatu ziren ikastaroko egutegi barnean Diputazioaren kontura. Aurrerapen guztiekin gaur ez legoke hori eskatzerik.

Urte haietakoak dira herrietara sartzean euskaraz eta erdaraz hormatan ipinitako izenak. Egundaino diraute zenbait tokitan.

Hiriburuko agintariek une hartan euskararenganako agertzen zuten borondate ona azalekoa ez baino benetakoa zen. Adibidez, esanguratsua da Doneztebeko Euskalegunekin gertatutakoa. Ikusirik 1922an Etxarri Aranazko Euskal Jaiak izan zuten harrera ezin hobea, Euskaltzaindiak hurrengo urtean Euskalegunak antolatu zituen Donezteben, eta Manuel Irujo diputatua, Gofñi idazkaria eta Manuel Aranzadi Madrilgo Gorteetan Nafarroako diputatua Doneztebera joan ziren, *Iruñeko Burgoak elkartu zireneko V. mendeurren-ospakizun ofizialak utzita.*⁸

Hiriko eragina ez zen beraz lainoetako talde itxi baten ondare urrez-tatua. Nafarroan zehar hedatu zuen euskal pizkundearen arnasberritzea, eta gizarte mugimendu kutsakor bihurtzen ari zen indartsu, 1936ko ekaitz bortitzak udaberri itxapentsuko uztagaia txikitu eta birrindu zuen arte, baserrietako laboreekin batzuetan gertatzen zen bezala.

Eta gertakizun tamalgarri honekin iristen zait niri hitzaldi honetarako ipini didaten muga. Horrek ez du esan nahi, alferrikako lana izan zenik aurretik egindako guztia. Gerra ostean berreskuratu zen gorrotoak hiltzen ez duen espiritua, eta gure gizarteari dagokio uda eguzkitsuko uzta oparoa jasotzea euskararen alorrean.

Horrexegatik ospatzen dugu hiriburuko Udalak antolatuta Alexander Tapia Perurena eta Aingeru Irigarai ospetsuen izenean *Iruñeko Euskal Erromantikoen* esker oneko goratzarrea.

Josemari SATRUSTEGI

(8) Andres IÑIGO. "1923. urteko II. Euskalegunen oroimenez." *Euskera*, 1998, 2, 365. Or.